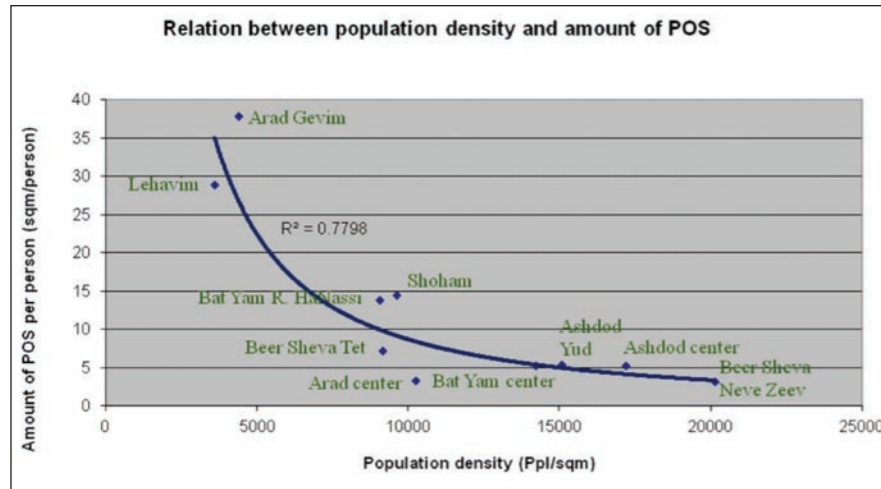

האם הירוק באמת ירוק

כמות ואיכות של שטחים ציבוריים פתוחים בשכונות מגורים בישראל

ד"ר יודן רופא, אדר' נוף ענבל זרחין ואדר' גבריאלה פיירשטיין

הכלכלי והחברתי כיישובים עירוניים, והרחבת ההתפשטות העירונית על חשבון שטחים פתוחים ערכיים יותר המשמשים לחקלאות, בילוי פנאי בטבע ולשימור מערכות טבעיות. הרטוריקה האקדמית והמקצועית, בארץ ובעולם, נשלטת עדיין על ידי הדאגה למחסור בשטחי ציבור, או אבדן של שטחים ציבוריים פתוחים להפרטה למיניה. זוהי רטוריקה של סוף המאה ה-19, ואין היא מתאימה למצב העירוני היום בישראל. מצב זה מאפיין דווקא על ידי עודף שטחים ציבוריים חסרי איכות וייחוד - ועל כן חסרי משמעות לציבור. הנהייה של הציבור למרחבים מופרטים כדוגמת הקניונים, היא בין השאר תוצאה של חיפוש אחרי ייחוד, איכות ונוחות, החסרים במידה רבה במרחב הציבורי. המשימה שלנו כמתכננים בתחילת המאה ה-21 שונה מזו של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20. אנו צריכים לבנות ערים קומפקטיות, דינמיות, ותוססות, שיאפשרו מגוון של אפשרויות בטווח הליכה או נסיעה קצרה בתחבורה ציבורית, מהבית. במיוחד בארץ, עלינו להקטין את טביעת הרגל של היישובים העירוניים, כדי להשאיר שטחים פתוחים אמיתיים לטבע ולחקלאות. עלינו ליצור מרחבים ציבוריים מגוונים, מעניינים, נגישים לקהלים שונים - המאפשרים מפגש והיכרות של קבוצות אוכלוסייה שונות זו עם זו. במחאת האוהלים בקיץ האחרון נוכחנו עד כמה חשובים, ומה יכולה להיות תרומתם של מרחבים ציבוריים כאלה.

נחשבים כשצ"פ לצורך חישוב ההקצאה. אנשים רבים מעדיפים טיול ברחובות שכונתם על פני בילוי בשצ"פים המנותקים בדרך כלל ממערך התנועה היום-יומית בשכונה. יותר אנשים מעדיפים בילוי בשטחים פתוחים מחוץ לשכונתם מאשר בשצ"פים השכונתיים.

- שטחים פתוחים חשובים לאנשים - גם אם הם אינם משתמשים בהם. ריבוי שטחים פתוחים ותחזוקתם הם סימן של סטטוס חברתי וכלכלי.

ממחקר השוואתי שעשינו בצפון הנגב ובמישור החוף על כמות, איכות והשימוש שעושים תושבים בשטחים הפתוחים בשכונות מגוריהם עולות המסקנות הבאות:

- ברוב שכונות המגורים אין חוסר בשטחים פתוחים אלא היעדר איכות, מגוון וייחוד לשטחים הללו. ככלל, איכות השטחים הפתוחים ביישובים מדבריים נמוכה יותר מאשר ביישובים מקבילים במישור החוף.
- אנשים משתמשים בעיקר בשטחים ציבוריים הצמודים למסחר ושירותים - אך אלו אינם

עולה, נדרשות הקצאות גדולות יותר ויותר של קרקע לשטחים פתוחים, מה שמחייב בהכרח בינוי בבניינים גבוהים המרוחקים זה מזה. היותן של ההנחיות האלה אחידות לכל הארץ, איננה מאפשרת להבדיל בין מקומות מרכזיים בעיר לפאתיה, בין אזורים חריגים למישוריים, ובין אזורים אקלים שונים. בכך הן כובלות את התכנון ליצירת אזורים אחידים, סמי-עירוניים, חסרי ייחוד מקומי, ללא מרחב ציבורי משמעותי. יתר על כן, ההנחיות, בגלל גודל המינימום של שצ"פ והנחיות הנגישות הנדרשת מכל בית מגורים, אף יוצרות מצב אבסורדי שבו ככל שצפיפות היישוב נמוכה יותר ההקצאה של שטחים ציבוריים לנפש גבוהה יותר.

בימים אלו המשרד להגנת הסביבה והארגונים הירוקים דוחפים להגדלת ההקצאות לשצ"פים בשכונות מגורים. ההשלכה הישירה של הגדלה זו תהיה הקטנה נוספת של הצפיפות העירונית של היישובים בישראל, פגיעה בתפקודם

ורוב השטח הציבורי מיועד לרחובות וככרות, מרוצפים בדרך כלל. רוב השטח הירוק בערים אלו הוא פרטי. השוני בין ערים היסטוריות וערים מודרניות ניכר בשני היבטים: האחד הוא בצורת תכנון הרחובות והשני בהקצאת שטחים נרחבים לשטחים ציבוריים פתוחים. כאשר לתכנון רחובות, ישנה תנועת רפורמה רחבה לשינוי, שבהשפעתה גם שונו לאחרונה ההנחיות לתכנון רחובות בערים גם בארץ, לעומת זאת עדיין מעטות העבודות הבוחנות באופן ביקורתי את ההקצאות לשטחים ציבוריים פתוחים.

הקצאות אלה (בישראל 5 מ"ר לנפש ברמה השכונתית), מצטרפות לתכנון הרחובות ההיראכי ויוצרות מערכת שאיננה מאפשרת היווצרותה של סביבה עירונית. הסיבה הפשוטה היא שהן מאפשרות תכנון של שתי סביבות מגורים בלבד: צפיפות נמוכה בבינוי נמוך, או צפיפות בינונית בבינוי גבוה. ככל שהצפיפות

ההכרה בצורך בשטחים ציבוריים פתוחים הוא אחד היסודות של תכנון הערים המודרני. תחילתו עם תנועת הפארקים באמצע המאה ה-19 בארה"ב, תנועה שהביאה בין השאר ליצירתו של הסנטרל פארק בניו יורק ועוד פארקים ציבוריים רבים בערים אמריקאיות גדולות, והמשכו ברעיון המשפיע ביותר בתכנון ערים - רעיון עיר הגנים. היתה זו תגובה להתפשטות העירונית ולתנאי המגורים הקשים של העיר התעשייתית. אי לכך, כמעט כל מערכת תכנון כוללת חוקים ותקנות שנועדו להבטיח תכנונם של "מינימום" שטחים ציבוריים פתוחים בטווח הליכה מכל מקום מגורים.

מבט בצילומי אוויר של ערים היסטוריות (ערים שדגם הרחובות שלהם נוצר לפני מלחמת העולם השנייה, כלומר לפני שרעיונות התכנון העירוני המודרני הוטמעו בקרב המתכננים ומוסדו בתקנות וחוקים), מלמד שבערים אלה השטח המוקדש לגנים ציבוריים מועט יחסית,

מימין: השוואה בין שצ"פ שבו התחושות היו טובות מול שצ"פ שבו התחושות היו רעות יחסית: אסתטיקה והרמוניה, צל וירוק אינטנסיבי מימין מול שטחים נרחבים של דשא מזוהם והיעדר צל משמאל. צילום: ענבל זרחין למעלה: הקשר בין צפיפות אוכלוסין וכמות שטחים ציבוריים פתוחים לנפש

שדרות דניאל בבת-ים, דוגמה לשילוב טוב בין מרחב תנועה למקום חברתי ובין רחבה ציבורית ושצ"פ ירוק צילום: ענבל זרחין

מתפיסה זו יש להפנות את עיקר ההשקעה בגינון ציבורי וייעור העיר לרחובות, שבהם הולכים ונמצאים רוב האנשים - וזאת על ידי הכפלה ואף שילוש כמות העצים ברחובות כך שייצרו צל המשכי, בעיקר ברחובות הראשיים והרחבים יחסית, שבהם הבניינים אינם יכולים להצל על המדרכות. כמו כן ניתן להוסיף ברחובות מקומות לישיבה, ריהוט רחוב, ואף מתקני משחק.

אנו קוראים לאדריכלי הנוף, באמצעות האיגוד המייצג אותם, להוביל את המהלך הזה שיש בו כדי לשנות את דפוסי החשיבה על שטחים ציבוריים פתוחים בערים מכמותיים בלבד לאיכותיים בעיקר, ולהביא לאינטגרציה מלאה של המרחב הציבורי הפתוח בעיר כמרחב אחד: רציף, נגיש ואיכותי לבני אדם. על ידי כך יכולים אדריכלי הנוף לתרום הן לחיזוקן הכלכלי והחברתי של הערים, והן לשמירה על השטחים הפתוחים שמחוצה להן.

הכוללת של שטחי ציבור לאחוז מסוים משטח כל תוכנית. המשמעות היא, כי בשכונות מרכזיות יותר וצפופות יותר ההקצאה של שטח פתוח לנפש תקטן - כך יוכלו אנשים להחליט האם הם מעוניינים לגור בסביבות עירוניות אינטנסיביות על יתרונותיהן וחסרונותיהן, או באזורים צפופים פחות שבהם המרחב הציבורי לנפש גדול יותר.

האינטנסיביות והנדירות היחסית של שטחים ציבוריים פתוחים בשכונות עירוניות, תאפשר לפתח אותם באיכות גבוהה יותר, ותייחד אותם כמקומות נדירים ויקרי ערך במרחב העירוני.

ככל האפשר, יש לתכנן את השטחים הציבוריים הפתוחים כמכלול אחד (רחובות, ככרות וגנים). כך ניתן לקשר בין שטחים מגוונים ורחבות עירוניות - ולהפוך גנים ציבוריים לחלק ממרקם הרחובות והתנועה היום-יומית. תפיסה זו משתלבת בתפיסה החדשה של רחובות כמרחבים חברתיים של שהייה ומפגש ולא רק כמעבירי תנועה (בכל רמות ההיררכיה שלהם). כחלק

- אנשים מרגישים טוב יותר בשטחים פתוחים המאופיינים בצמחיה אינטנסיבית, המדגישה את הניגוד בינם לבין הבינוי או הנוף המדברי. צל ותחזוקה טובה של המרחב והצמחיה אף הם תורמים לתחושות חיוביות במרחב הציבורי. ככלל, אנשים מרגישים טוב יותר בגינות או בפארקים מאשר ברחובות עירוניות מרוצפות, ועד גבול מסוים, נוכחות של אנשים אחרים בשצ"פ קשורה בתחושות טובות יותר.

- השימוש בשטחים פתוחים רב יותר בקיץ מאשר בחורף. זאת למרות שהנוחות התרמית משפיעה על התחושה במרחב הציבורי וככלל אנשים מרגישים בו יותר טוב בחורף מאשר בקיץ.

בהמשך לקולות העולים מהמשרד להג"ס ומהגופים הירוקים, אכן נדרשת רפורמה בהקצאות לשטחי ציבור, אך רפורמה אחרת ממה שמסתמן. ראשית, יש להגביל את ההקצאה

ד"ר יודן רופא, מרצה בכיר בתכנון ועיצוב עירוני, המכון לחקר סביבות צחיחות, אוניברסיטת בן גוריון אדריכלית נוף ענבל זרחין, מרכזת תחום שטחים פתוחים, אגף בכיר לתכנון משולב, מנהל התכנון, משרד הפנים אדריכלית גבריאלה פיירשטיין, אדריכלות ועיצוב פנים.